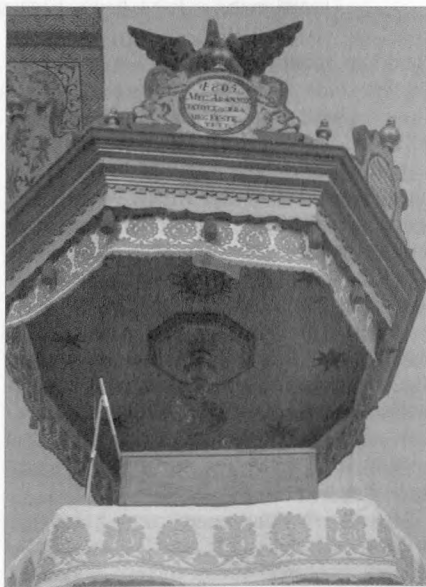

Csillagászati ábrázolások kalotaszegi templomokban

A fenti cím rendkívül komoly értekezéshez dukálna. Most nem ilyen következnek, s nem is következhetne ilyen, mert a szerző sem a népművészetben, sem a néprajzban, sem az iparművészetben nem különösebben járatos, viszont a téma szakszerű kidolgozásához a tárgykört érintő ismeretek nélkülözhetetlenek. Hogy egy rövid nyári kirándulás hozadéká laikus találásban közzététetik, annak oka éppen az, hogy egynémely értékes csillagászati ábrázolás kerüljön közel az Olvasóhoz, kicsit abban is reménykedve, hogy ez a rövid vázlat hátha ihletője lehet a későbbi szakszerű, értő műelemzésnek is.

Kalotaszeghez mintegy negyven, Kolozsvártól nyugatra eső észak-erdélyi falut szokás sorolni. Az ehhez tartozó földrajzi területen helyenként (pl. Körösfő környékén) kisebb egybefüggő területeken tiszta magyar, református falvakat találunk, más-hol a román és magyar falvak váltakozása, keveredése figyelhető meg. Ezeket a falvakat néha aszfaltozott út köti össze, de nem egyet szekérrel, traktorral, terepjáróval vagy Daciával lehet csak megközelíteni. A vasút csak néhány települést érint. A falusi közlekedésben a lovaskocsi és a szekér a jellemző, a kisebb falvakban autót, garázst egyet-kettőt látni összesen. Városi zaj és benzingöz helyett cifrázott homlokzatú házak, hétköznapi népviseletben járó öregek között sétálhatunk, s ha a fiatalság már nem is vesz minden nap magára népviseletet, karácsonyra, nagyhétre, húsvétra, esküvőre, konfirmáláshoz, úrvacsoraosztáshoz rendszerint kiöltöznek. Pedig a viselet kényelmetlen, egy teljes gyöngyözött-hímzett rend női ruha kb. 15 kg, és elkészítése kb. 3 év lelkiismeretes munkájának eredménye. Talán éppen az elzártág miatt őrizte meg jellemző, archaikus kultúráját ez a közösség mind a mai napig. Ám lépünk be a falvak református templomaiba, amelyek

jellemzően a román és gótikus stílusban készült középkori épületek, néhány újabb építésűt találni csak köztük. Ezeket a templomokat nem ékesítik szobrok vagy festett képek, csak a szószekek faragása, a festett asztalosmunkák és a kazettás festett mennyezet díszítik a teret. Újabban, 1950–1960 óta a bútorokat jellegzetes írásos kézimunkák borítják. A templomok egy részét az elmúlt évtizedben újjitották föl magyarországi támogatással (Például: Kalotaszentkirály: Illyés Közalapítvány, 1994; Körösfő: Magyar Kulturális Örökség Minisztériuma, 2001). Gazdag fényképes albumban mutatja be ezeket Várady Péter Pál: Erdély magyar templomai – Kalotaszeg, Unikornis, Budapest, 1991.

A körösfői templom szószekét – sajnos nehezen fényképezhető – Nap, Hold és hat csillag díszíti

Rögtön fölfigyelhetünk itt a csillagászati ábrázolások nagy számára. Szinte bármelyik

A kőröspói templom orgonája és kazettás mennyezete. Hold-ábrázolás a felső kazettasor középső kazettáján

templom mennyezetére elég egyetlen pilantást vetni: a virágminták és állatszimbólumok között Nap-arc, Hold-arc, torzarcok láthatók, máshol Nap, Hold és csillagok együttes ábrázolása vagy hétbolygó-rendszer ábrázolás figyelhető meg. Némely (pl. a magyarvalkói) templom oldalsó és homlokzati bejáratát Nap- és Hold-ábrázolások díszítik. A templomok faragott kapuján is gyakran stilizált csillag (Nap?) jelenik meg, az átmenet a naprózsák és a „virágminták” között egyáltalán nem éles. Mindenképpen figyelemre méltó azonban ezeknek az ábrázolásoknak a kiemelkedő aránya: a díszítések mintegy harmada (szubjektív becslés) mögött lehet valamilyen csillagászati szimbolikát sejtteni.

Mi ezeknek a motívumoknak a jelentése a művész szándéka szerint? Mi a szimbolika eredeti gyökere? Van-e valami különleges oka e szimbólumrendszer burjánzásának éppen ezen a vidéken? Megannyi kérdés, s a megválaszolásukhoz helybeli érdeklődés és némi könyvtározás valóban közelebb visz.

Vasas Samu (Népi jelvilág Kalotaszegen,

Kráter Műhely, Budapest, 1994) szerint a kalotaszegi népművészeti ábrázolásokban (festésen, hímezésen, faragáson) gyakori a forgó és álló naprózsza. Ennek férfi–női értelmezése is van. Népi adatközlésre hivatkozva mondja, hogy a forgó naprózsza vagy a X helyzetű négyágú csillag, vagy a nyolcágú csillag, amelynek ferde szárai hangsúlyosak, férfit jelöl; az álló rózsák és a + helyzetű motívum nőt. A másik csillagászati szimbolikájú motívum a szárnyas Nap, amely a szerző szerint a Nap repülő mozgását, közvetve a kereszténység előtti napkultusz emlékét tükrözi. A naprózsza (szárnyakkal vagy anélkül) és a Hold együttes ábrázolása is jellemző. Ekkor a Hold karéjába kerül a naprózsza, amely pártás virágzat keresztmetszeti ábrázolásához hasonlít, különösen, ha a Nap szárnyai, a „szirmok” hangsúlyosan jelennek meg. (Ezt a harmadik típusú ábrázolást könnyen valódi virágnak gondolja a szemlélő, ám szerzőnk érvei szerint ezekben a hangsúlyos pártájú, rózsza alakú centrummal kidolgozott ábrázolások mindig Nap- és Hold-szimbolikára utalnak.) A teljesség ked-

véért meg kell említeni a Magyar Néprajzi Lexikon értelmezését, amelyben a mondott motívum gránátalma értelmezése szerepel, s a néprajzi munkákban általában ezt a szimbolikát fogadják el.

Hold és csillag ábrázolása a magyarvalkói templom mennyezetkazettáin

A népi művészet felől a templomok felé fordulva megtudjuk, hogy a templomok kazettáját két kiemelkedő és több kisebb mester festette, akiknek a nevét ismerjük, és mintakönyv alapján dolgoztak. Nem beszélhetünk tehát szigorú népművészetről, hanem népi ihletésű iparművészetről, amelyben a helybéli hagyomány és a polgári iparművészet változó arányban keveredik. Gyalui Asztalos János kiemelkedő szépségű, reneszánsz stílusvilágú kazettái a XVII. század végén készültek, kizárólag tengelyszimmetrikus alakokból, rózsákból állnak. Ezekben F. Tombor Ilona (A kalotaszegi templomok festett asztalosmunkái, PPTE, 1947) olasz reneszánsz hatást mutat ki. A későbbi korok művészei több esetben eze-

ket a kazettákat festették át, vagy a Gyalui Asztalos János által festett régi, elbontandó mennyezet megtekintése alapján alakították ki elképzelésüket az új mennyezetről. Nem lehetetlen azonban, hogy e tendencia mögött a helyi hagyományhoz való alkalmazkodás is ott áll, amely hagyomány a már említett nap- és szimbólumrendszerrel és a leggyakrabban díszítőművészetében.

A másik nagy mester a reneszánsz és barokk határán álló Umling Lőrinc. Nála jelennek meg először az oldalról ábrázolt virágminták, az állatok, előbb szakrális jelentéssel (az első ábrázolása két evangélista: Márk, az oroszlán és János, a sas), később elvilágiasodó ábrázolásokkal (macska, bagoly stb.) A lazuló fegyelmű, „elbarokkosodó” szellemű szimbolikában valószínűleg jórészt a művész fiainak munkáját szemlélhetjük. Ebből a korból származik a Nap-arcok nagy része. A Nap-arc a középkori ikonográfiában Krisztusra utaló eukarisztikus jelkép, azonban ennek szerepeltetése protestáns templomban az eredeti jelentést már nem hordozza, nyilvánvalóan csak díszítő szándékú. Ennek megfelelően jelennek meg a bohócsipkás Napok és egyéb Nap-torzarcok, valamint a Hold-arcok is.

A magyarvalkói templom kazettáin láthatunk egy Hold-arc karéjában tündöklő egy nagy és öt kisebb csillagot. Ezt a templom ismertetője hétbolygó-ábrázolásnak mondja. Ez egyáltalán nem kizárható. Azonban figyelemre méltó, hogy a kisebb bolygók közül három + alakú, ami, ha elfogadjuk a főntebb említett értelmezést, nőnemre utal – miközben az ábrázolandó bolygók közül csak egy, a Vénusz nőnemű. Ez a kazetta hasonlít a valamivel korábbi körösfői templom ábrázolására, azonban itt csak négy kisebb csillag szerepel, amelyek közül kettő nőnemű. Nem zárható ki tehát az sem, hogy ebben az ábrázolásban – a helybéli népi szokást pontosan követve – egy-egy család jelenik meg, vagy éppen ugyanaz a család, s a két festés között egy leánnyal gazdagodott.

A Nap- és Hold-ábrázolásoknak még egy gyakorlati szerepe is volt. A kalotaszegi református templomokban a férfiak és a

nők külön oldalon ülnek, s ha két ajtaja van a templomnak, külön ajtón is vonulnak be. A kapuk mellé illesztett Nap- és Hold-ábrázolás talán éppen azt jelölte, hogy a férfiaknak és a nőknek melyik oldalon kell bevonulniuk.

A templomokat korábban minden bizonynyal napóra is ékesítette. A kalotaszentkirályi templom oldalán találhatunk még egy napórát, árnyékvetője 45 fokban hajlik a vízszinteshez. Az árnyékvető jelenleg az épület főtengelyére merőleges helyzetű, az épület azonban nem pontosan kelet felé fordul. Ezért valószínűsíthető, hogy az árnyékvetőt már egy korábbi felújítás során sem úgy helyezték el, hogy a Pólusra mutasson. A festett beosztás mára megkopott, a mutató lefelé elgömbült, a templom 1994-es fölújítása során csak állagmegóvásos munkákat végeztek a napórán.

Négy templom gyors megtekintése alapján a műalkotások részletes bemutatása itt kényszerűen megszakad. Érdeemes lenne egyszer bejárni mindent, ami a régi templomokból a területen megmaradt! Megtették már sokan művészettörténeti szempontból közelítve, de kifejezetten a csillagászati szimbolika összehasonlító elemzésével nem találkozhatunk. Pedig nagy szükség lenne minél több bemutató elemzésre, csillagászati szempontúra is, hogy ismertté váljanak ezek a templomok legalább Magyarországon! Erre a templomok megmentése szempontjából is szükség lenne.

Sajnos legújabbán az ortodox hit terjesztése céljából a nagyobb falvakban, városokban a régi templomokat módszeresen neobizánci stílusban átépítik, ízléstelen hibrid szörnyetegeket hozva ezzel létre, és ki tudja, milyen értékeket téve tönkre a művelettel. Még az a jobb, ha új épületet készítenek; bár az Erdély alapvetően nyugati kultúrájától és a tájtól egyformán idegen, általában rendkívül ízléstelen, bádogtetős, hagymakupolás monstrumok helyét gyakran úgy választják meg, hogy teljesen eltakarja és „agyonynyomja” a régi református templomot. A városiasodás is terjed magától, s ami egyrészt haladás lesz, óhatatlanul rombolja a régit, az

Napóra a kalotaszentkirályi templom tornya alatt

elavultat, és nem tudja megkímélni annak minden értékét. Mindez még messze van a kalotaszegi falvaktól, de könnyen átlátható, hogy pusztuló értékekről van szó, s talán unokáink már nem fogják látni ezt az örökséget. Talán még az segítene, ha a legszebb templomok a Világörökség listájára is fölkerülhetnének. Az előterjesztés a Román Köztársaság feladata: kérdéses, hogy a magyarlakta települések kulturális értékeit kellő elszántsággal képviselik-e majd az UNESCO előtt. Itt nyilvánvalóan magyar oldalról érkező erős lobbizásra is szükség lenne, s talán akkor egy-két templomot és környezetét „örök időkre” a mai állapotában lehetne konzerválni. A vállalkozás nem reménytelen: két székelyföldi középkori freskós templom esetén már ugyanez sikerült, azok már a Világörökség részei! Talán nem reménytelen, hogy a kalotaszegi festett kazettás templomok (és esetleg a hozzátartozó teljes utcakép) esetében is sikerrel járjon a próbálkozás.

Szabó M. Gyula